

Аналіз тексту

УДК 811.161.2'367

Наталія Костусяк, Ірина Поляк

Висловлення нечленованого різновиду в прозових творах для дітей: темпорально-модальна парадигма та стилістичні ознаки

У статті схарактеризовано дібрані з прозових творів В. Нестайка висловлення нечленованого різновиду, сфера вживання яких – переважно діалогічне, рідше монологічне мовлення. З'ясовано, що аналізовані конструкції як конденсовані, економні, ситуативно яскраві, емоційно та експресивно забарвлені речення виявляють своєрідний комунікативно-прагматичний потенціал та відіграють важливу роль у репрезентації позамовних ситуацій. Вони слугують реакцією на висловлення співрозмовника, функціують поряд із членованими структурами й зазвичай темпорально співвідносні з моментом мовлення, хоч і не мають спеціальних формальних показників часу. Зорієнтованість на особливості вживання нечленованих одиниць у конкретних комунікативних ситуаціях та реалізацію ними запрограмованих інтенцій адресанта дала змогу описати висловлення цього різновиду крізь призму синтаксичного модального плану й виділити побудови: 1) розповідної модальності, експліковані звуконаслідувальними одиницями, власне-вигуками та інтер'єктивованими класами слів, які в казкових оповіданнях виявляють розгалужену значеннєву амплітуду й часто позитивно чи негативно маркований емоційно-оцінний зміст; 2) стверджувального модального плану, що виражають згоду з думкою чи пропозицією співрозмовника, рідше мають супровідний відтінок логічного підсумку, висновку, примусу й репрезентовані частками або партикульованими одиницями; 3) заперечної модальності, інтенційний план яких пов'язаний із маркуванням незгоди, спротиву, опору й водночас експресії; 4) питальної модальності, що виконують роль засобу перепитування, з'ясування згоди чи незгоди адресата з міркуваннями мовця, зрідка мають супровідне значення здивування, збентеження, роздратування; 5) спонукальної модальності як маркерів волевиявлення з відтінком категоричності або конденсованого спонукально-бажального змісту. Простежено, що в казкових оповіданнях, крім усталених в українській мові нечленованих конструкцій, засвідчені й ті, які слугують своєрідним авторським прийомом і випрозорюють творчу манеру письменника.

Ключові слова: нечленоване речення, висловлення, синтаксична одиниця, комунікативно-прагматичний потенціал, функційні вияви синтаксичних одиниць, інтенція, розповід на модальність, стверджувальна модальність, заперечна модаль-

ність, питальна модальність, спонукальна модальність, емоційність, оцінність, експресивність, мова прози для дітей.

Вступ

У системі синтаксичних одиниць нечленовані речення вирізняються особливостями структури, інтенційним потенціалом, комунікативно-прагматичною своєрідністю, інтонаційним оформленням і морфологічним вираженням. Реалізуючи різноманітні емоційно-оцінні відтінки та виявляючи ознаки змістової цілісності, мовної економії й водночас інформаційної ємності, вони формують групу простих повних конструкцій, що подібно до членованих побудов «співвіднесені із судженням як логічною основою речення» (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017: 732).

Теоретичний базис

У сучасній теоретично-застосовній лінгвістиці, пріоритетність якої визначають антропоцентризм, когнітивна зорієнтованість, функційно-категорійний вимір, мовленнєводіяльний аспект, позбавлені членування синтаксичні одиниці неодноразово були предметом наукових зацікавлень. Зокрема, П. С. Дудик та Л. В. Прокопчук зацентували на призначенні нечленованих комунікативних одиниць, що об'єднують слова-речення, незакінчені та перервані речення, а також звертання-речення, виражати «такі реалії навколишньої дійсності, життя людини в ній, її розумової і почуттєвої сфер буття й діяльності, які важко точно передати традиційною структурою речення» (Дудик & Прокопчук, 2010: 315). А. П. Загнітко (Загнітко, 2009) й А. С. Кучер (Кучер, 2017) визначили статус та диференційні ознаки цих синтаксичних одиниць, окреслили їхню функційну типологію. К. Г. Городенська зосередила увагу на лексико-граматичних засобах, що «виконують комунікативну функцію в нерозчленованій формі» (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017: 732) й об'єднані в «три основні типи: 1) вигук-речення; 2) звуконаслідувальні слова-речення; 3) частки-речення» (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017: 732–733). Лексико-граматичний вектор вивчення нечленованих конструкцій знайшов віддзеркалення в студії О. П. Куш (Куш, 2001). Заслугує поцінування всеохопне дослідження А. А. Шиця, присвячене нечленованим реченням як комунікативно повноцінним засобам

конденсації висловлення, що виражають позамовні ситуації, реалізують ситуативно-прагматичні завдання, мають сукупність темпорально-модальних ознак, виявляють емоційно-оцінний та експресивний потенціал (Шиць, 2014; Шиць, 2014а; Шиць, 2015). Схарактеризований перелік напрацювань свідчить про значне зацікавлення порушеною проблемою, хоч і не охоплює абсолютно всіх аспектів студювання аналізованих конструкцій. До питань, які потребують удокладнення, належить дослідження позбавлених членування побудов у мові прози для дітей. Зазначений корпус фактичного матеріалу дасть змогу з'ясувати своєрідність і семантичне розмаїття нечленованих речень, описати вказані конструкції в руслі модальної модифікації, комунікативної стратегії та інтенції мовця.

Виклад основного матеріалу

Дослідження нечленованих синтаксичних одиниць у ракурсі комунікативно-прагматичної інтерпретації дає змогу відійти від пріоритетного опису морфологічних засобів вираження позамовних ситуацій та зосередити увагу на реалізації суб'єктивних інтенцій адресанта. Свій комунікативний сенс нечленовані конструкції виявляють тільки в дихотомії з членованими, що вказує на позбавлення їх можливості функціонувати ізольовано, самотійно, без інших реченнєвих побудов. Зазвичай вони слугують своєрідною реакцією на висловлення співрозмовника, яке містить поєднані формально-синтаксичними зв'язками члени речення та семантико-синтаксичними відношеннями синтаксеми. Нечленовані структури – конденсовані й економні, за значенням вони співвідносні з членованими, проте ситуативно яскравіші від них, часто виявляють супровідний емоційний та експресивний зміст. Зорієнтованість на когнітивний аспект скеровує до трактування нечленованих конструкцій як результату мисленнєвих операцій мовця, котрий прагне коротко поінформувати про щось свого опонента чи спонукає його до чогось. У такому разі доречно звернути увагу на своєрідний темпорально-модальний план та значеннєвий діапазон аналізованих речень, які безпосередньо залежать від мовленнєвих ситуацій. А. А. Шиць із цього приводу зазначає: «Виконуючи комунікативну функцію й опосередковано відбиваючи стосунок сказаного до дійсності, нечленовані конструкції зазвичай виражають часові ознаки, що корелюють із часовими параметрами відповідних їм членованих

побудов, у яких наявний чіткий формальний показник конкретного часу» (Шиць, 2015: 11). Солідаризуючи з міркуванням науковця, уточнимо специфіку темпорального маркування в дібраних із творів В. Нестайка висловленнях нечленованого різновиду. Як засвідчує корпус фактичного матеріалу, зазвичай письменник подає оповідь, послуговуючись дієсловами минулого часу, ужитими в значенні теперішнього, що співвідносить виражену нечленованими синтаксичними одиницями інформацію з моментом мовлення. Наприклад: – *Ранкову фіззарядку робите? Їжачок і зайчик перезирнулися.* – *Не... не завжди,* – *зітхнув Кося.* – *Ага,* – *опустив очі Колько* (Нестайко, 2008: 36). У поданому діалозі першу питальну репліку моделює дієслівний предикат у формі невластне-теперішнього, зокрема розширеного теперішнього часу, оскільки йдеться про дію, яка відбувається не в момент мовлення, а передує йому. Натомість далі подано низку дієслів минулого часу, проте відповідно до контексту дії відбуваються послідовно одна за одною. Крім того, на вираження категорійного значення теперішнього часу нечленованої конструкції *Ага* спрямована її функція слугувати реакцією на репліку співрозмовника саме під час комунікативного процесу.

До важливих ознак досліджуваних структур належить їхня здатність реалізувати модальне значення, на вияв якого безпосередньо впливає конкретна мовленнєва ситуація й запрограмовані інтенції. Сповідуючи принцип трирівневої інтерпретації модальності та виділяючи її морфологічний, синтаксичний (Костусяк, 2013) і лексико-граматичний (Костусяк, 2014) різновиди, вважаємо, що через відсутність формально виражених морфологічних і лексичних показників висловлення нечленованого різновиду доречно розглядати крізь призму синтаксичного модального плану. Зорієнтованість на синтаксичний рівень дає змогу виділити побудови розповідної модальності, експліковані звуконаслідувальними словами. Цілком умотивованим, на нашу думку, є міркування К. Г. Городенської про те, що вказані мовні одиниці «безпосередньо співвідносяться із судженням» (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017: 741), а їхнє моделювання пов'язане з довільністю мовця, «що зумовлено його акустичними та артикуляційними можливостями, а також особливостями його образного звукосприймання та звуковідтворення» (Вихованець, Городенська, Загнітко & Соколова, 2017: 743). Оригінальність творчої манери В. Нестайка вияскравлюють

багатокомпонентні звуконаслідувальні одиниці: *А навколо неї лежать у ліжках і хропуть химерні носаті й губаті створіння – хропуни. Хріу-у-у... урррр-хррр-ирр-арр-орр-ірр... ав-ав-ав... сю-у-у... хрррру-у-у... Якась дика симфонія* (Нестайко, 2008: 171). Картотеку фактичного матеріалу структурують висловлення аналізованого різновиду – звукові копії, які виникли внаслідок певних дій, виявляють супровідну ознаку миттєвості й зазвичай є утрадиційними формами: *Кося й Колько відчули, що якась владна сила мимохить потягла їх у торбу, наче пилінки в пилосос. Ж-ж-жух! – і вони вже в торбі. Шморг! – зашморгнулася торба. Ву-у-у! – наче реактивний літак, завило щось, засвистіло, загуло* (Нестайко, 2008: 146).

Емоційний відтінок мають конструкції розповідної модальності, які маркують звуки, що створює людина, виражаючи свої психічні стани. Наприклад, для передавання сміху автор використовує редульковані форми з компонентами *ги* та *хе*: – *Хіба можна таке вухо не вкусити! Колосальне вухо! Спеціально для того, щоб кусати. Ги-ги-ги!* (Нестайко, 2008: 19); *Клас зареготав. – Хе-хе-хе-хе-хе! – й собі дрібно засміявся зайчик* (Нестайко, 2008: 51). Емоційною реакцією на звільнення від неспокою й тривоги слугує відтворена органами мовлення одиниця *ху*: *«Ху! – полегшено видихнув Кося. – Пронесло!»* (Нестайко, 2008: 50). В. Нестайко використовує висловлення нерозчленованої форми для імітації звуків, виголошених під час роздратування, гніву, злості: – *У-у-у-у! – люто завив шакал Бацила* (Нестайко, 2008: 81), а також плачу: – *А-а-а!.. – не витримав і заридав на всю галявину зайчик, притискаючись до мами* (Нестайко, 2008: 10).

Нейтралізацію емоційного навантаження репрезентують нечленовані синтаксичні одиниці розповідної модальності, що експлікують роздумування казкових персонажів: *Тато-заєць сидів на танку і читав «Лісову газету». – Гм, – сказав він, почувши новину* (Нестайко, 2008: 7).

До сфери розповідних зараховуємо виражені власне-вигуками та інтер'єктивованими класами слів емоційно-оцінні висловлення, які в казкових оповіданнях виявляють досить розгалужену значеннєву амплітуду. Вони експлікують позитивно та негативно марковані почуття, що окреслює пара *добррозичливість – конфліктність*. Групу перших формують конструкції, які передають радість, захоплення, піднесення, подив: *Кося до них радісно: – Ой! Живі!* (Нестайко, 2008: 180); – *Овва! Багато вас, ведмедів, назбиралося, – усміхнувся*

директор (Нестайко, 2008: 51); – **Фантастика!** – тоненько зойкувала Лисавета Патрикіївна (Нестайко, 2008: 126); – **О!** – здивовано перезирнулися Кося й Колько (Нестайко, 2008: 134); – **О!** Ви вже дома? – сказало рисеня (Нестайко, 2008: 68); – **Ти ба!** – сказав Кося (Нестайко, 2008: 139); – **Тю!** – здивовано прошепотів Кося й подивився на Колька. – **Тю!** – здивовано прошепотів Колько й подивився на Косю (Нестайко, 2008: 54). Сема конфліктності зреалізована значеннями внутрішнього неспокою як реакцією на недосконалі власні характеристики чи на негативні висловлення та вчинки співрозмовника. У досліджуваних текстах конструкції такого різновиду виражають досаду, нарікання, незадоволення: «**Ех!** Мені б отакі біцепси!» – зітхав Кося, заздрісно дивлячись на Михайлика (Нестайко, 2008: 33). Значну за обсягом групу формують структури, що експлікують неспокій, страх, занепокоєння, розпач: – **Ой!** – стрепенувся Колючка та до Вуханя у чагарі: – Це ти? Що таке? Що сталося? (Нестайко, 2008: 48); **Ой!** Кося й Колько відчули, як у них щось тенькнуло й обірвалося всередині (Нестайко, 2008: 71); Зайченя Кося, що тремтіло тут же біля танку і все чуло, здригнулося й заскиглило: – **Ой!.. Я не хочу-у!.. Я боюсь...** (Нестайко, 2008: 7); – **Ой!** Що скоїлося?! Що сталося?! Що трапилося?! **Ой! Ой! Ой!** – заламувала вона лапи (Нестайко, 2008: 125); – **Що це робиться?! Жаж!.. Кошмар!..** (Нестайко, 2008: 108); – **Кошмар!.. Жаж!..** – хапала себе за голову Пантера Ягуарівна (Нестайко, 2008: 126); – **Ох-ох-ох...** Кепські наші справи, – і собі хитав головою Колько (Нестайко, 2008: 33); – **Ой!** – голосила, хитаючись від горя, Пантера Ягуарівна. – **Ой, як же я їх любила! Ой, вони ж були мені дорожчі за власних дітей! Ой! Ой! Ой!** (Нестайко, 2008: 131). Зневагу, огиду, байдужість, осуд реалізують конструкції **Пхе! Фу!**: – **Пхе!** – презирливо скривився Вовченко, сідаючи на місце (Нестайко, 2008: 53); – **Фу!** Який у тебе голос немелодійний! Гидко слухати! – скривився Бегемот Гіпотамович (Нестайко, 2008: 84); – Попросили їх провідати хворого товариша, а вони кривляться! **Фу!** Хіба можна бути такими! Дівчатка теж обурено подивилися на них і теж сказали: «**Фу!**» (Нестайко, 2008: 61). Окрім психічних реакцій, нечленовані конструкції є засобом вираження фізичних станів, зокрема болю, втоми та ін.: – **Уе-е-е!** – несамовито заволав від болю Позіхайло і підскочив аж до стелі (Нестайко, 2008: 174); – **Ех,** – тяжко зітхнув Кося, виходячи зі спортзалу (Нестайко, 2008: 38).

Стверджувальний модальний план характерний для висловлень зі значенням згоди з міркуванням, пропозицією співрозмовника чи його спонуканням до певної дії. У такому разі аналізовані реакції-репліки можуть входити до структури складних синтаксичних одиниць, друга частина яких – членоване речення, що конкретизує зміст попередньої: – *Треба не сваритися, а проаналізувати, розібратися як слід*, – сказав Борис Борисович Сук. – **Так, треба по-серйозному**, – підтримав його Сохат Сохатович Лось (Нестайко, 2008: 114). Зазвичай стверджувальні висловлення нечленованої будови функціують самостійно: – *А ти поклянись голочками*. – **Гаразд** (Нестайко, 2008: 39). Окрім згоди, вони виражають логічний підсумок, висновок, що ґрунтується на озвученій співрозмовником інформації, зрідка мають відтінок примусу: – *Мене! Мене пересадіть до Колючки!* – підскочив з витягнутою лапою Кося. – *Я голочок не боюсь*. – **Ну що ж!** Для дисципліни це буде навіть корисно (Нестайко, 2008: 24). На реалізацію модального плану вимушеності скерована й частка ну: – **Ну гаразд!** *Проберемося ми у Павутинію. А потім що?* (Нестайко, 2008: 138). У досліджуваному тексті автор використовує структури стверджувальної модальності також у монологічному мовленні персонажів, послуговуючись стилістично нейтральною часткою *так*: **Так!** *Що й казати! Уроки в школі були цікаві* (Нестайко, 2008: 30). Відтінок безпосередньої комунікації виявляють розмовні частки: – *Ага*, – підхопив Колько (Нестайко, 2008: 170); – **Еге ж!** *Це, хрю-хрю, хтось у школі впливає на неї!* – підхопив дідусь Кабанюк, Венрій Кнурович (Нестайко, 2008: 113). На підтримку й обов'язковість виконання чогось указують написані окремо повторювані частки, складні редуplikовані форми й десемантизовані прислівники, що зазнали партикуляції: – *«Скажіть-скажіть...» Сказати можна, а потім що? Їх же виручати треба*. – **Авжеж! Авжеж!** (Нестайко, 2008: 134); – *Справді, я помічаю, що наша Соня останнім часом дуже перемінилась. І уроків не готує, і дома нічого допомогти не хоче – ні за холодну воду не береться. Мабуть, щось таки треба робити*. – **Так-так!** *І Кося якийсь не такий став*, – сказала мама Вухань. – **Правильно!** *І Колько мій теж*, – погодився Коляй Коляйович Колючка (Нестайко, 2008: 114); – **Добре-е!..** – підхопив Бегемот Гіпопотамович (Нестайко, 2008: 58); – *В таких випадках дозволу не питають. Просто ідуть, і все!* – **Бе-безперечно!** – підхопила Зіна Бебешко (Нестайко, 2008: 71). Принагідно зосередимо увагу на конструкції – **Бе-**

безперечно!, у якій автор спеціально подав двічі фрагмент *бе-*, що відповідає відомому дітям звуконаслідуванню козеняти. У досліджуваних творах, зокрема у висловленнях-роздумах героїв, стверджувальний модальний план іноді реалізують заперечні виражальні засоби, які в поєднанні з членованими конструкціями надають висловленню невимушеності. Доказом такого міркування слугує можливість їхньої заміни на мовні одиниці, закріплені за модальним значенням ствердження, пор.: – **Ні!** *Непогано йдуть справи у школі. Непогано! Бурмило Михайлович усміхається* (Нестайко, 2008: 99) і – **Так!** *Непогано йдуть справи у школі. Непогано! Бурмило Михайлович усміхається*.

Інтенція заперечення притаманна нечленованим висловленням, серед морфологічних засобів маркування яких домінує частка *ні*. У казкових оповіданнях В. Нестайка зазначений модальний зміст конкретизований низкою вужчих семантичних відтінків. Зокрема, позбавлені членування конструкції виражають спротив рекомендаціям чи намірам співрозмовника: – **Ні**, *давай ти перший* (Нестайко, 2008: 140). Іноді нечленовані висловлення стоять поряд з іншим негатором такої самої функційної природи або із членованими змістовими корелятами, які містять ужиту перед присудком заперечну частку, а також із стверджувальними побудовами, що зазвичай мають відтінок альтернативі, наприклад: – *То, може, хоч гуртом зібратися всім, – сказав Кося. ... – Ні. Навпаки. Поки вони граються, Ледарило їм не страшний* (Нестайко, 2008: 161); – **Ні!** *Не відмовимося! Згодні* (Нестайко, 2008: 139). У монологіях за допомогою конструкцій заперечної модальності мовець висловлює незгоду з раніше спланованим, відмовляється від чогось на користь інших дій чи вчинків: **Ні!** *Краще в школу заізнитися, ніж клятву порушити* (Нестайко, 2008: 43). Деякі із синтаксичних одиниць цього різновиду реалізують категоричний спротив обставинам, бажання швидко змінити ситуацію: *І така тебе огортає тривожна самотність, наче ти лишився один на цілому світі. Ні!* *Подалі від цих порожніх шкільних коридорів!* (Нестайко, 2008: 47). Як незгода й опір рекомендаціям співрозмовника звучить спеціалізована на вираженні ствердження розмовна частка *ага*, що надає оповіді експресії. Саме такий змістовий відтінок цієї мовної одиниці увиразнює її вживання поряд із заперечною часткою *ні*, яка разом із проаналізованою попереду нечленованою структурою обрамлює висловлення головного героя: –

А взагалі я б вам радив записатися не в секцію боксу, а в секцію художньої гімнастики. Більше вам підходить. «Ага! – подумав Кося. – Вовчик мені буде вуха вузлом зав'язувати, а я йому в цей час показуватиму вправи з художньої гімнастики! Ні!» (Нестайко, 2008: 38).

Посилення значення негачії й водночас вираження експресії, імпульсивності, збентеженості, дратівливості мовця пов'язане з розмовним аналітично оформленими нечленованим висловленням, що вказує на неправильність чиєїсь думки: *От мене чогось називають злим марудником. Яка дурниця!* (Нестайко, 2008: 148).

Виразний інтенційний план виявляють структури питальної модальності, які реалізують ще й спонукально маркований відтінок, адже зазвичай прогнозують виголошення іншою особою відповіді на поставлене питання. Особливості аналізованих побудов зумовлені, по-перше, відсутністю в них ознак членування, та, по-друге, корпусом фактичного матеріалу, який формують висловлення, дібрані з адресованих дітям казкових оповідань В. Нестайка. Специфіка тексту полягає в наявності простих з огляду на змістові характеристики речень та діалогічно оформлених конструкцій, які передають невимушене, звичне для читачів спілкування, а отже містять чимало розмовних одиниць. Окрім виражальних засобів, варто звернути увагу на внутрішню значеннєву диференціацію висловлень питальної модальності. У певній комунікативній ситуації використано нечленовані побудови як засіб перепитування: – *Що? – схилився й приставив лапу до вуха Ведмідь. – Повтори. Не чую!* (Нестайко, 2008: 10). Функційний потенціал позбавлених членування конструкцій пов'язаний із питальними висловленнями, послуговуючись якими мовець прагне почути згоду чи незгоду адресата зі своїми пропозиціями чи міркуваннями. У такому разі аналізовані структури завершують репліку й перебувають після членованих синтаксичних одиниць, зокрема й ускладнених модальними синтаксемами зі значенням невпевненості, припущення: – *Слухай, Колько, – сказав яось зайчик їжачкові. – А давай, може, займемося спортом. Га?* (Нестайко, 2008: 34). Виразний інтенційний зміст реалізують модальні партикульовані одиниці на зразок *добре, правда*, за допомогою яких мовець прагне домовитися з адресатом про щось, спонукає його погодитися з висловленою думкою: – *У піжмурки будемо грати. Однокласників ваших шукати. І будити їх. Значить, так... Коли*

знайдемо, я їх засту- каю, крикну: «Тра-та-та...» – а ви підхоплюйте. **Добре?** (Нестайко, 2008: 52); – *Яка симпатичненька! Правда? Яке в неї платтячко!* – зашепотіла Соня Лось (Нестайко, 2008: 101). Посилення спонукального змісту виявляють структури, що слугують засобом з'ясування потенційних дій, які має виконати сам мовець: – **Ну?** – подивився Кося на Колька. – **Що? Треба плакати?** (Нестайко, 2008: 140). На наявність часткових знань в адресанта вказує подана після нечленованого висловлення членована конструкція такого самого модального плану. Поєднання різних за структурними ознаками реченневих побудов і розміщення в завершальній частині репліки позбавленої членування синтаксичної одиниці увиразнює власне-питальну семантику й слугує стимулом для адресата якнайшвидше поінформувати свого співрозмовника: – *А що це тут робиться серед ночі? Га?* (Нестайко, 2008: 82); – *Чого це ви кривитесь? Чого кривитесь? Га?* (Нестайко, 2008: 61).

Часткову нівеляцію питальної інтенції реалізують висловлення із супровідним значенням здивування чи збентеження, зумовлених чимось несподіваним, неочікуваним, незрозумілим. Такі синтаксичні одиниці мають виразний емоційно-експресивний відтінок і трапляються не тільки в діалогічному, а й у монологічному мовленні: – **Що? Серед ночі зійшло сонце?** – здивовано скажеш ти. – *Так не буває. Навіть у казках* (Нестайко, 2008: 89); *Кося й Колько перезирнулися. Бегемот Гіпотамович! Невже?! Але відступати було пізно* (Нестайко, 2008: 75). За функційним потенціалом до них близькі нечленовані питальні конструкції як негативно марковані реакції мовця на чийсь дії чи слова. У досліджуваних текстах таку роль виконують протяжно вимовлені питальні одиниці зі значенням роздратування, злості, гніву: «**Що-о?! Ти ще патякаєш?! Інфузорія!**» – *визвірюється нього Вовчик...* (Нестайко, 2008: 40); – *Ледарило – квач!* – *закричав грайлик.* – **Що-о?! От я вас!** – *засичав Ледарило, виповзаючи з-за шафи і намагаючись вхопити когось із них своїми чіпкими павукастими пальцями* (Нестайко, 2008: 162).

Палітру модальних планів структурують висловлення зі значенням волевиявлення, яке з огляду на комунікативний намір мовця може мати яскраво виражений спонукальний зміст, з одного боку, та поєднувати спонукування й бажання – з іншого. Роль засобів маркування конструкцій першого різновиду виконує вигук *ну* як синтаксична одиниця з указівкою на невідкладність дії співрозмовника: – *Ну, добре,*

перевіримо його здібності до ведмежої мови. А скажи-но, Вухань, «р-р-р» по-ведмежому. Кося безпорадно подивився на маму, швидко-швидко заклінав очима й скривився. – **Ну!** – нетерпляче сказав директор (Нестайко, 2008: 7). Дещо інша інтенція, зокрема слабкіший відтінок категоричності притаманний побудовам, послуговуючись якими мовець спонукає до дії, виконуваної спільно з адресатом. Зазначений функційний потенціал виявляє розмовний вигук *гайда*, ужитий самотійно або разом із апелятивно маркованою одиницею *ну*, наприклад: – *Може, вона вже в школі давно, а ми, як дурні, шукаємо.* – **Гайда!** *Побігли в школу* (Нестайко, 2008: 124); – **Ну, гайда!** – *вигукнув Трататоля Сміюнець і махнув рукою* (Нестайко, 2008: 152).

Нейтралізація категоричного спонукання й бажання мовця повернути чийсь увагу характерні для висловлень на зразок – **Гей!** *Хто там балується?* (Нестайко, 2008: 45); – **Гей! Гальоу!** – *знову тоненько, ледь чутно залунало знизу* (Нестайко, 2008: 133); – **Алло! Алло! Хропо! Хропочко! Хропушечко! Алло!** (Нестайко, 2008: 166). Часткову наявність спонукальної семантики реалізують мовноетикетні структури, до яких належать питомі й запозичені одиниці на позначення привітання, часто вжиті разом із звертаннями: – **Привіт!** – *сказали Кося і Колько* (Нестайко, 2008: 151); – **Здрастуйте, діти!** – *урочисто сказав Ведмідь* (Нестайко, 2008: 16); – **Здрастуйте, дядю вовк!** – *здалеку привіталися Кося й Колько* (Нестайко, 2008: 63); – **Привіт, хлопці!** – *підморгнув грайлик Косі й Колькові* (Нестайко, 2008: 151); – **Чао!** (Нестайко, 2008: 71). Відтінок доброзичливості та прихильного ставлення до адресата вияскравлює протяжна вимова або повторення тієї самої мовної одиниці на позначення привітання: – **Здра-а-а-астуйте!** (Нестайко, 2008: 145); – **А-а, здрастуйте, здрастуйте, дорогі гості!** – *почувся раптом лагідний сонно-медовий голос* (Нестайко, 2008: 144). Своєрідним авторським прийомом, що увиразнює характерне для вовка протяжне ричання, є подовження *р* у структурі – **Прррривіт!** – *прищулив на них хиже око тато-вовк* (Нестайко, 2008: 63). За функційним потенціалом до нечленованих конструкцій-привітань тяжіють усталені форми висловлень-подяк: – **Ой, спасибі!** – *загукали в один голос Зіна Бебешко і Раїска Мняу* (Нестайко, 2008: 84).

Наукова новизна

Наукову новизну статті визначає системний аналіз дібраних із прозових творів В. Нестайка синтаксично нечленованих одиницю, їхня інтерпретація в комунікативно-прагматичному, інтенційно, темпорально й модально орієнтованому вимірі, окресленні змістової палітри позбавлених членування висловлень та дослідження їх у контексті емоційності, оцінності й експресивного синтаксису.

Висновки

Отже, у казкових оповіданнях В. Нестайка сфера вживання нечленованих синтаксичних одиниць пов'язана переважно з діалогічним, рідше монологічним мовленням. Аналізовані конструкції як конденсовані, економні, ситуативно яскраві, емоційно та експресивно забарвлені речення виявляють своєрідний комунікативно-прагматичний потенціал та відіграють важливу роль у репрезентації позамовних ситуацій. Вони слугують реакцією на висловлення співрозмовника, функціують поряд із членованими структурами й зазвичай темпорально співвідносні з моментом мовлення, хоч і не мають спеціальних формальних показників часу. Вираження конкретних комунікативних ситуацій та запрограмованих інтенцій лежить в основі дослідження висловлень нечленованого різновиду крізь призму синтаксичного модального плану й передбачає виділення побудов: 1) розповідної модальності, експлікованих звуконаслідувальними одиницями, власне-вигуками та інтер'єктивованими класами слів, які в казкових оповіданнях виявляють розгалужену значеннєву амплітуду й часто позитивно чи негативно маркований емоційно-оцінний зміст; 2) стверджувального модального плану, що виражають згоду з міркуванням чи пропозицією співрозмовника, рідше мають супровідний відтінок логічного підсумку, висновку, примусу й репрезентовані частками або партикульованими одиницями; 3) заперечної модальності, інтенційний план яких пов'язаний із маркуванням незгоди, спротиву, опору й водночас експресії; 4) питальної модальності, що виконують роль засобу перепитування, з'ясування згоди чи незгоди адресата з мовцем, зрідка мають супровідне значення здивування, збентеження, роздратування; 5) спонукальної модальності як маркерів волевиявлення з відтінком категоричності або конденсованого спонукально-бажального змісту. У казкових оповіданнях, крім

усталених в українській мові нечленованих конструкцій, засвідчені й ті, які слугують своєрідним авторським прийомом і випрозорюють творчу манеру письменника.

Запропонований у статті алгоритм опису позбавлених членування речень може послугувати основою для їхнього дослідження на матеріалі творів інших жанрів і стилів.

Література

- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., Загнітко, А. П., Соколова, С. О. (2017). *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія* / за ред. К. Г. Городенської. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Гурко, О. (2014). Нечленовані речення як засоби реалізації категорії ствердження в українській мові. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*, 127, 396–400.
- Дудик, П. С., Прокопчук, Л. В. (2010). *Синтаксис української мови: підручник*. Київ: Видав. центр «Академія».
- Загнітко, А. П. (2009). Еквіваленти речення: статус, обсяг і функційна типологія. *Лінгвістичні студії*, 19, 79–91.
- Костусяк, Н. М. (2013). Категорія синтаксичної модальності та її графемна реалізація. *Лінгвістичні студії*, 26, 99–103.
- Костусяк, Н. М. (2014). Графемна структура категорії лексико-граматичної модальності. *Типологія та функції мовних одиниць*, 1, 127–139.
- Кучер, А. С. (2017). Нечленовані речення в сучасній українській мові: статус, функції. *Філологічні студії*, 9, 47–54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/154890761.pdf> (дата звернення 24.11.2023).
- Куш, О. П. (2001). Нечленовані речення та їхнє лексико-граматичне вираження. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія*, 3, 202–205.
- Нестайко, В. (2008). *Дивовижні пригоди у лісовій школі. Сонце серед ночі. Пригоди в Павутинії*. Харків: ВД «Школа».
- Шиць, А. А. (2014). Висловлення нечленованого різновиду як засоби експлікації заперечної модальності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 11, 165–169.
- Шиць, А. А. (2014а). Нечленовані речення як специфічні засоби вираження позамовних ситуацій. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, 49, 140–143.
- Шиць, А. А. (2015). Нечленовані речення в граматичній системі сучасної української мови: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 2015. 19 с.

References

- Vykhovanets, I. R., Horodenska, K. H., Zahnitko, A. P., Sokolova, S. O. (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of Modern Ukrainian Literary Language. Morphology] / za red. K. H. Horodenskoï. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
- Hurko, O. (2014). Nechlenovani rechennia yak zasoby realizatsii katehorii stverdzhennia v ukrainskii movi [Non-clausal Sentences as a Means of Expressing the Category of Affirmation in the Ukrainian Language]. *Naukovi zapysky. Serii: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*, 127, 396–400 (in Ukrainian).
- Dudyk, P. S., Prokopchuk, L. V. (2010). *Syntaksys ukrainskoi movy: pidruchnyk* [Syntax of the Ukrainian Language: a Textbook]. Kyiv: Vydav. tsentr «Akademiia» (in Ukrainian).
- Zahnitko, A. P. (2009). Ekvivalenty rechennia: status, obsiah i funktsiina typolohiia [Sentence Equivalents: Status, Scope, and Functional Typology]. *Linhvistychni studii*, 19, 79–91 (in Ukrainian).
- Kostusiak, N. M. (2013). Katehoriia syntaksysnoi modalnosti ta yii hramemna realizatsiia [Category Syntactic Modality and Its Grammatical Implementation]. *Linhvistychni studii*, 26, 99–103 (in Ukrainian).
- Kostusiak, N. M. (2014). Hramemna struktura katehorii leksyko-hramatychnoi modalnosti [The Structure of Grammatical Categories of Lexical and Grammatical Modality Categories]. *Typolohiia ta funktsii movnykh odyntys*, 1, 127–139 (in Ukrainian).
- Kucher, A. S. (2017). Nechlenovani rechennia v suchasniï ukrainskii movi: status, funktsii [Non-Articulated Sentences in Modern Ukrainian Language: Status and Function]. *Filolohichni studii*, 9, 47–54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/154890761.pdf> (data zvernennia 24.11.2023) (in Ukrainian).
- Kushch, O. P. (2001). Nechlenovani rechennia ta yikhnie leksyko-hramatychnie vyrazhennia [Non-Clausal Sentences and Their Lexico-Grammatical Expression]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii : Filolohiia*, 3, 202–205 (in Ukrainian).
- Nestaiko, V. (2008). *Dyvovyzhni pryhody u lisovii shkoli. Sontse sered nochi. Pryhody v Pavutynii* [Marvelous Adventures in the Forest School. Sun in the Middle of the Night. Adventures in Cobwebland]. Kharkiv: VD «Shkola» (in Ukrainian).
- Shyts, A. A. (2014). Vyslovlennia nechlenovanoho riznovydu yak zasoby eksplikatsii zaperechnoi modalnosti [Expressions of the Non-Clausal Type as a Means of Explicating Negative Modality]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Serii 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrainskoi movy*, 11, 165–169 (in Ukrainian).
- Shyts, A. A. (2014a). Nechlenovani rechennia yak spetsyfychni zasoby vyrazhennia pozamovnykh sytuatsii [Non-Clausal Sentences as Specific Means of Expressing Extracausal Situations]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Filolohichna»*, 49, 140–143 (in Ukrainian).
- Shyts, A. A. (2015). Nechlenovani rechennia v hramatychnii systemi suchasnoi ukrainskoi movy [Non-Clausal Sentences in the Grammatical System of Modern Ukrainian Language]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Lutsk, 2015. 19 s. (in Ukrainian).

Nataliia Kostusiak & Iryna Poliak. Expression of the Non-Clausal Variety in Prose Works for Children: the Temporal-Modal Paradigm and Stylistic Features. The article characterizes selected expressions of the non-clausal type in V. Nestaiko's prose works, the sphere of manifestation of which is predominantly dialogical and, less frequently, monological speech. It has been clarified that the analyzed constructions, as condensed, economical, situational vivid, emotionally and expressively colored sentences, reveal a unique communicative-pragmatic potential and play an important role in representing conversational situations. They serve as reactions to the interlocutor's expressions, function alongside clausal structures, and are usually temporally related to the moment of speech, although they lack specific formal indicators of time. The orientation towards the features of using non-clausal units in specific communicative situations and their realization of the sender's programmed intentions allowed describing these structures through the prism of the syntactic modal plane and identifying constructions: 1) narrative modality, expressed by onomatopoeic units, exclamations, and interjectivized word classes, which in fairy tales exhibit a branched semantic amplitude and often carry a positively or negatively marked emotional-evaluative shade; 2) affirmative modality, expressing agreement with the reasoning or proposal of the interlocutor, less often having an accompanying nuance of logical conclusion, conclusion, compulsion, and represented by particles or particulated units; 3) negative modality, whose intentional plane is associated with marking disagreement, resistance, opposition, and simultaneously expression; 4) interrogative modality, playing the role of a means of questioning, clarifying the agreement or disagreement of the addressee with the speaker's reasoning, occasionally having the accompanying meaning of surprise, confusion, irritation; 5) imperative modality as markers of volitional expression with a shade of categoricity or condensed imperative-desirable content. It has been observed that among non-clausal sentences, in addition to established constructions in the Ukrainian language, there are those that serve as a distinctive authorial technique and transparently reflect the writer's creative style.

Key words: non-clausal sentence, expression, syntactic unit, communicative-pragmatic potential, functional manifestations of syntactic units, intention, narrative modality, affirmative modality, negative modality, interrogative modality, imperative modality, emotionality, evaluativity, expressiveness, language of prose for children.

Костусьяк Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри – професор кафедри української мови та лінгводидактики Волинського національного університету імені Лесі Українки, <https://orcid.org/0000-0002-9795-6038>; kostusyak.nataliia@vnu.edu.ua

Поляк Ірина Павлівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови і літератури та методик їх навчання Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0009-0007-0732-8892>; kovalukjrin2@gmail.com